

الگوی انگیزش انسان در سازمان از دیدگاه قرآن کریم

سیامک احمدنیا آلاشتی *

ابوالفضل محمدی **

محمد بازرگانی ***

مجتبی اسکندری ****

دریافت مقاله: ۹۲/۴/۵

پذیرش نهایی: ۹۲/۱۰/۲۸

چکیده

این مقاله به دنبال این است تا با بهره‌گیری از روش کیفی و استراتژی تحقیق رویش نظریه به نظریه‌ای قرآنی در خصوص انگیزش انسان در سازمان دست یابد. مبنای تجزیه و تحلیل، آیات قرآن مجید و تعیین مضامین (کدها) بر اساس تفاسیر معتبر قرآن کریم است. در این پژوهش کل آیات قرآن کریم بررسی شد و حدود ۷۰۰ آیه در مورد انگیزش انتخاب شد که به ۲۸۷ کد یا مضمون ثانویه، ۷۹ مفهوم و ده مقوله در پنج محور عوامل مؤثر بر انگیزه، روشهای مؤثر بر انگیزه، زمینه‌ها و بسترهای مناسب برای ایجاد انگیزه، مقدمه پیامدی انگیزه و نتایج و پیامدهای ایجاد آن در قالب الگوی انگیزش طراحی شد. روایت الگو، که در واقع همان نظریه انگیزش در قرآن کریم است، بخش اصلی این مقاله است.

کلید واژه‌ها: انگیزش در قرآن، تمایلات و گرایشهای متعالی در قرآن، روش داده‌بنیاد (رویش نظریه)، الگوی انگیزش.

sahmadnia@yahoo.com

* نویسنده مسئول: پژوهشگر دانشگاه جامع امام حسین(ع)

abdemotlagh@gmail.com

** استادیار دانشگاه جامع امام حسین(ع)

m.bazargani@yahoo.com

*** استادیار دانشگاه جامع امام حسین(ع)

dreskandari@iran.ir

**** دانشیار دانشگاه جامع امام حسین(ع)

مقدمه

در میان موضوعات و بحثهای مربوط به رفتار سازمانی، کمتر موضوعی همانند انگیزش توانسته است تا این اندازه توجه روانشناسان و صاحبانظران رشته مدیریت و متخصصان علوم رفتاری و رفتار سازمانی را به خود جلب کند. عدم شناخت و درک صحیح انگیزش می‌تواند مشکلات بسیاری را برای سازمانها فراهم آورد که مظاهر ناگوار آن را می‌توان آشکارا در محیطهای سازمانی مشاهده کرد؛ از قبیل بی‌اعتنایی نسبت به کار، کاهش کارایی و اثربخشی سازمانها، اتلاف وقت، بیشتر شدن ضایعات، اتلاف منابع و....

آنچه در منابع علمی برخی کشورهای غربی در حوزه علوم انسانی به فراوانی یافت می‌شود، نظریه‌ها و تحقیقاتی است که در زمینه انگیزش انسانها در سازمان بویژه در دهه‌های اخیر به انجام رسیده است و به طور عام اندیشمندان، استادان و دانشجویان کشور ما نیز از آنها استفاده می‌کنند. تدوین نشدن و نبودن نظریه‌ای جامع در مورد انگیزش انسان در سازمان که از یک سو برخاسته از قرآن کریم باشد و از جهت دیگر به روش علمی، منطقی و مستدل، زمینه‌ای را برای پیشرفت و تولید علم در حوزه رفتار سازمانی فراهم آورد، علت اصلی پژوهشی در این زمینه بود که این کار در قالب رساله دکتری محقق شد. در این تحقیق پس از اشاره به کلیات تحقیق، ادبیات موجود در حوزه انگیزش از دیدگاه نظریه پردازان مغرب زمین و اندیشمندان مسلمان مورد بررسی قرار گرفته است. چکیده این نظریات و نقد آنها در جدول (۱) مشاهده می‌شود:

۱ - مروری بر نظریات انگیزش

نظریات انگیزشی امروز به دو دسته کلی «نظریه‌های محتوایی» و «نظریه‌های فرایندی» تقسیم می‌شود. علاوه بر این دو گروه از نظریه‌ها در دو دهه اخیر، نظریه‌هایی بر محوریت «نیازهای روان‌شناختی و معنوی» شکل گرفته است که در این بخش به مختصری از این نظریات سه گانه پرداخته می‌شود و سپس نقد کوتاهی هم صورت می‌گیرد.

جدول شماره ۱ - برخی نظریه‌های مهم انگیزش

نوع الگو	نظریه پرداز	ویژگی
نظریه سلسله مراتب نیازها	مازلو	پنج دسته از نیازهای انسان (به ترتیب): نیازهای فیزیولوژی (زیستی)، نیازهای ایمنی، نیازهای گروهی و اجتماعی (عشق و محبت)، نیازهای احترام، نیازهای خودیابی (خودشکوفایی) (مازلو، ۱۹۷۰: ۳۰ تا ۲۰۰).
نظریه سلسله مراتب نیازها	گریوز	او علاوه بر نیازهای ذکر شده توسط مازلو بعد از نیازهای خودشکوفایی، نیازهای معرفت‌پذیری و شناخت حیات و نیازهای زیبایی‌شناسی را هم اضافه کرده است (دلوی و جمشیدیان، ۱۳۸۰).
نظریه سلسله مراتب نیازها	آتکینسون	او هفت دسته نیاز را بدین شکل مطرح می‌کند: نیازهای فیزیولوژیک، نیازهای ایمنی، نیاز به تعلق و وابستگی، نیاز به حرمت و احترام، نیازهای شناختی، نیازهای زیباشناختی، نیاز به خودشکوفایی (آتکینسون، ۱۹۸۳).
نظریه سلسله مراتب نیازها	پورتر	پورتر به تحقیقات مازلو ادامه داد. او نیازهای خودمختاری ^۱ را در ساختار الگو در مرتبه‌ای میان نیازهای احترام و خودشکوفایی اضافه کرد (قاسمی، ۱۳۹۰).
فهرست نیازها	ماری	قویترین نیازها به عقیده ماری عبارت است از: کسب موفقیت، تعلق، تهاجم، استقلال، عرضه خودمختاری، هیجان، پرستاری، نظم و قدرت (مورهد، ۱۳۸۷).
نظریه بهداشت - انگیزش (دوعاملی)	هرزبرگ	عوامل بهداشتی (ایجاد انگیزش نمی‌کند ولی در صورت عدم ارضا نارضایتی ایجاد می‌کند) مثل امنیت شغلی، مزایا، شأن و مقام عوامل انگیزاننده (کسب موفقیت، توسعه شغلی، کار پر معنی و چالش‌آور) (هرزبرگ، ۱۹۵۹).
نظریه ERG	کلیتون آلدرفر	سه دسته نیازهای انسان: ۱- نیازهای زیستی: فیزیولوژی، ایمنی ۲- نیازهای تعلق: نیازهای اجتماعی و پیوستگی ۳- نیازهای رشد: نیازهای احترام و خودشکوفایی (امیرکبیری، ۱۳۸۵).
نظریه نیازهای سه‌گانه	دیوید سی مک‌کلند	سه دسته نیاز اساسی: ۱- نیاز به موفقیت ۲- نیاز به قدرت ۳- نیاز به وابستگی (امیرکبیری، ۱۳۸۵).

ادامه جدول شماره ۱ - برخی نظریه‌های مهم انگیزش

عدالت یا برابری یعنی این که در مقایسه با دیگران با ما به عدالت رفتار شده است. بی‌عدالتی ^۱ یعنی اینکه با ما در مقایسه با دیگران به عدالت رفتار نشده است (آدامز، ۱۹۶۵: ۲۶۷ تا ۳۰۰).	جی استاسی آدامز	نظریه برابری (عدالت)
نظریه پردازان تقویت، رفتار را به عنوان عاملی که در محیط اطراف به وجود می‌آید، در نظر می‌گیرند. در اصل چیزی که رفتار را کنترل می‌کند، تقویت کننده‌ها هستند. هر نتیجه‌نگامی که فوراً واکنشی را به همراه داشته باشد، احتمال تکرار رفتار را افزایش می‌دهد. (قاسمی، ۱۳۹۰: ۲۴۵).	بی اف اسکینر	تقویت رفتار
فرض اساسی این نظریه این است که انگیزش به میزان علاقه شخص برای دستیابی به چیزی و احتمالی بستگی دارد که برای تحقق آن قائل است (رایینز، ۱۹۹۷: ۲۱۴).	ویکتور وروم	نظریه انتظار
این نظریه، رفتار را تابعی از فرایندهای خود تنظیمی و آگاهی فرد از فرایندهای شناختی خود، تصور می‌کنند. این نظریه به فرایندهایی که به تأثیر هدف‌ها در رفتار مربوط است، توجه دارد و نه به فرایندهایی که به گزینش هدف‌ها منجر می‌شود (قاسمی، ۱۳۹۰).	کارور و شی‌یر	نظریه‌های خود تنظیمی - خداشناختی
هدفی را که افراد انتخاب می‌کنند، درجه انگیزش آنها را روشن می‌کند. شخصی که هدفی والا را که رسیدن به آن مشکل است برمی‌گزیند، نسبت به فردی که هدفی به غایت آسان انتخاب می‌کند، عملکرد بیشتری نشان خواهد داد و بیشتر برانگیخته خواهد شد.	لاک و لاتام	نظریه تعیین هدف
طبق این نظریه ابتدا رفتار مشاهده می‌شود و سپس آن را بر حسب درجه تطابق ^۲ ، درجه تداوم ^۳ روش در رفتار و میزان تفاوت ارزیابی می‌کنیم و سپس براساس این تفسیر علت رفتار اسناد داده می‌شود (زارعی متین، ۱۳۸۸).	کلی و دیگران	نظریه اسناد
نیازهای مربوط به خود: نیاز به داشتن معنا و هدف، نیاز به احساس سودمندی، نیاز به امید، نیاز به خوشبختی و... نیازهای مربوط به دیگران: نیاز به معاشرت با دیگران، نیاز به محبت و خدمت به دیگران و نیاز به گذشت و چشم‌پوشی از خطای دیگران نیازهای مربوط به خدا: نیاز به یقین داشتن به وجود خدا، نیاز به اعتقاد به اینکه خدا کنار ماست، نیاز به درک حضور خدا، نیاز به عبادت و... (کونینگ، ۱۹۹۸)	کونینگ و وی‌یر	فهرست نیازهای روانشناختی و معنوی

- 1- Inequity
- 2- Consensus
- 3- Consistency

نقد و بررسی نظریات عرضه شده

مقام معظم رهبری می‌فرماید: «ما در زمینه علوم انسانی احتیاج به تحقیق و نوآوری داریم. علوم انسانی غرب مبتنی بر جهان‌بینی دیگری است؛ مبتنی بر فهم دیگری از عالم آفرینش است و غالباً مبتنی بر نگاه مادی است. ریشه و پایه علوم انسانی را در قرآن باید پیدا کرد.» (بیانات در دیدار جمعی از بانوان قرآن پژوه کشور ۱۳۸۸/۷/۲۸)

در این عبارت کوتاه اما با ارزش، چند نکته مهم و اساسی وجود دارد:

- ۱- نیاز به تحقیق و نوآوری در علوم انسانی
 - ۲- تفاوت جهان‌بینی غرب با جهان‌بینی اسلامی
 - ۳- ابتدای علوم انسانی غرب براساس جهان‌بینی غیراسلامی
 - ۴- تهی بودن بسیاری از نگاه‌ها (نظریه‌ها)ی غربی از معنویت
 - ۵- کلید حل مسائل کشور و نوآوری در عرصه علوم انسانی از طریق قرآن کریم
- مهمترین نقد بر علوم انسانی غرب، نگاه معرفت‌شناسانه، انسان‌شناسانه و هستی‌شناسانه آنهاست. دانشمندان و نظریه‌پردازان غربی هر جا که به مبدأ و معاد، جهان و انسان، عقل سلیم و فطرت پاک انسانی نزدیک شدند - هر چند این نزدیکی نبوغی ناآگاهانه هم بوده باشد - توانستند نظریاتی واقع‌گراتر عرضه کنند اما افسوس که در بسیاری از مواقع، نگاه اندیشمندان غربی در بستر فرهنگ مادی غرب به غفلت گرایید.
- آنچه در نظریات انگیزشی مبتنی بر نیاز از آنها سخن به میان آید، اغلب نیازهای مادی است و در جسم و کالبد بشری ریشه دارد و آنجا که سخن از فرایندهای ایجاد انگیزه سخن به میان آید ناشی از عقل حسابگرانه و ابزارهای بشری است و آنجا که حرف از معنویت زدند، نگاهی شبیه مرتاضها و عرفانهای دروغین امروز مراد است.
- نظریه‌های انگیزش سعی دارند درباره عوامل اساسی بحث کنند که مستقیماً بر انگیزشها تأثیر دارد. بیشتر این نظریات کوشش‌های خود را در زمینه محدودی از روشها و نیازهای بشری تمرکز داده است. اغلب این نظریات مکمل یکدیگر است و لازمه ایجاد نظریه انگیزشی کامل و شامل را دربر دارد.

اگرچه پژوهشگران در خلال چند دهه به نیازهای معنوی توجه خاصی کرده، و فهرستهای چندی از نیازهای معنوی عرضه کرده‌اند، فهرست، طبقه‌بندی و تعریف صحیح و جامعی برای

نیازهای معنوی وجود ندارد.

نظریات مختلفی در زمینه انگیزش از سوی تعدادی از اندیشمندان مسلمان عرضه شد که در جدول (۲) به برخی از آنها مختصر اشاره می‌شود:

جدول شماره ۲ - خلاصه‌ای از نظریات اندیشمندان مسلمان

عرضه کننده نظریه	خلاصه نظر
آیت‌الله سید محمد حسین طباطبایی	آنچه موجب انگیزش انسان می‌شود، خوبی و بدی (حسن و قبح) است. حسن عبارت است از چیزی که ملایم طبع باشد و قبح عدم موافقت باطنی است (جاسبی، ۱۳۸۰).
آیت‌الله مرتضی مطهری	فعالیت‌های انسان، که تحت تأثیر سه انگیزه است عبارت است از: ۱- فعالیت‌های التذادی: تحت تأثیر غریزه و طبیعت انسان صورت می‌گیرد. ۲- فعالیت‌های تدبیری: علت و انگیزه آن لذت نیست؛ بلکه مصلحت است. ۳- فعالیت‌های تکمیلی (تدبیری - التذادی): انگیزه این بخش روحی و معنوی است (مطهری، ۱۳۵۸).
آیت‌الله محمدتقی جعفری	نیازهای اساسی انسان، که در جریان فعالیت «صیانت ذات» بروز می‌کند در سه بعد اساسی موجب انگیزش انسان می‌شود: ۱- صیانت ذات در بعد روانی و حیات طبیعی محض، مثل نیاز به غذا، مسکن و... ۲- صیانت ذات در بعد روانی و شخصیت مثل آرامش روانی و شخصیتی ۳- صیانت ذات در بعد تکامل شخصیت که مذاهب الهی و اخلاقیون و مکاتب حقوق و مقررات سازنده آنها را مطرح می‌کند و شخصیت آدمی را به وسیله رفع آن نیازها در گذرگاه تکامل به ثمر می‌ساند (جعفری، ۱۳۷۲).
آیت‌الله مصباح یزدی	انسان دارای غرایز و احساسات و عواطف و انگیزه‌های زیادی است که برخی از آنها فطری است؛ مثل - میل به دانستن و آگاه شدن - میل به قدرت و توانایی بر اجرا و تصرف در موجودات دیگر - میل به عشق و پرستش - میل به لذت و کمال علاوه بر انگیزه‌های فطری گفته شده ایشان از امیال و انگیزه‌های دیگری که ریشه در حب ذات دارد، نام می‌برد و آنها را به دو دسته حفظ موجودیت (گرسنگی و تشنگی، میل جنسی و...) و تحصیلات و کمالات ممکن مثل کنجکاوی، جاه‌طلبی، عشق به کمال و جمال و... تقسیم می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۷۷).
آیت‌الله سید محمد حسین بهشتی	- تقرب الی الله مهمترین انگیزه انسان - بیم و امید (ترس و شوق) دو عامل انگیزش به شمار می‌رود. (بهشتی، ۱۳۷۴).

ایشان پس از شرح اهمیت انگیزش، انواع انگیزش را به دو دسته تقسیم کرده است: انگیزه‌های پنداری (غیرواقعی)، انگیزه‌های مادی و انگیزه‌های معنوی. ایشان معتقدند انگیزه‌های معنوی نسبت به انگیزه‌های مادی در تحریک انسان از قدرت بیشتری برخوردار است (مکارم شیرازی، ۱۳۶۸).	آیت‌الله مکارم شیرازی
نیازها را به دو دسته کلی تقسیم می‌کند: الف) نیازهای مادی مانند فیزیولوژیکی و ایمنی و امنیت خاطر ب) نیازهای معنوی و روحانی شامل نیازهای تعلق و همبستگی، احترام، برتری جویی و میل به تعالی و ایثار و فداکاری (محمدی و مزروعی، ۱۳۸۵).	ماحوزی
ایشان سه سطح انگیزه را در انسانها به تصویر می‌کشد: ۱- انگیزه مادی ۲- انگیزه‌های تلفیقی ۳- انگیزه‌های معنوی و الهی در ادامه متغیرهای اساسی تأثیرگذار در انگیزه را چنین معرفی می‌کند: باورهای دینی، برخورد عادلانه، تأمین مطلوب نیازهای معیشتی (مادی)، جذابیت اهداف، توجه، تمجید و تشویق (آقایروز، ۱۳۸۳).	آقا پیروز و همکاران

۲ - روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق این پژوهش، از نوع کیفی و استفاده از نظریه مفهوم‌سازی بنیادی یا رویش نظریه^۱ در مطالعات سازمان و مدیریت است.

برای رسیدن به یک نظریه در استراتژی رویش نظریه باید از یک روند سازماندهی داده‌ها استفاده کرد که به آن کدگذاری می‌گویند که در این بخش به این روند پرداخته می‌شود. نمودار (۱) مسیر کلی دستیابی به نظریه از کدها را نشان می‌دهد:



نمودار شماره ۱ - مسیر تکامل نظریه مفهوم‌سازی بنیادی (دانایی فرد، ۱۳۸۴: ۶۰)

مراحل کدگذاری در نظریه‌پردازی بنیادی

- کدگذاری باز
- کدگذاری محوری

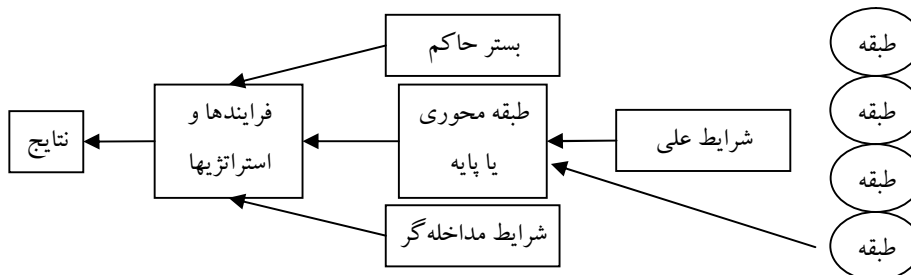
• کدگذاری انتخابی (دانایی فرد، ۱۳۸۴: ۱۴۸)

ابعاد مهم روش شناسی این پژوهش در قالب جدول (۳) به نمایش گذارده شده است.

جدول شماره ۳ - شناسنامه تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	نظریه انگیزش انسان در سازمان از دیدگاه قرآن کریم
۱	فلسفه بنیادین تحقیق	روش شناسی اجتماعی قرآن مجید
۲	پارادایم تحقیق	پارادایم تفسیری
۳	جهت گیری تحقیق	تحقیقات بنیادی ^۱
۴	روش تحقیق	روش تحقیق کیفی
۵	رویکرد تحقیق	رویکرد استقرایی ^۲
۶	استراتژی تحقیق	نظریه داده بنیاد
۷	روش گردآوری داده‌ها	استفاده از آیات الهی در قرآن کریم و داده‌های ثانویه (تفسیر قرآن کریم)
۸	نتایج تحقیق	۱- تدوین نظریه (الگو و روایت نظریه) ۲- عرضه راهکارها و پیشنهادها برگرفته از نتایج تحقیق برای ایجاد انگیزه در سازمانها به مدیران ۳- عرضه پیشنهادهایی برای توسعه و تکمیل این نظریه به سایر پژوهشگران

در استراتژی داده بنیاد مقوله‌های (طبقه‌ها) پژوهش به مقوله علی، مقوله محوری، مقوله فرایندی و روشی، مقوله زمینه‌ای و مقوله مداخله‌گر و مقوله پیامدی تقسیم می‌شود که در یک ارتباط هماهنگ و الگو واره به صورت ذیل نمایش داده می‌شود:



نمودار شماره ۲ - الگوی رویش نظریه براساس کدگذاری محوری (کرسول، ۲۰۰۵: ۴۰۱)

- 1- Basic of funduncutal Reacearch
2- Indjustice approuach

۳- مراحل ساخت نظریه انگیزش در قرآن کریم

در این بخش به منظور شرح چگونگی اجرای روش رویش نظریه و اجرای عملی پژوهش ابتدا مراحل کدگذاری باز و کدگذاری محوری همراه با جدولهای کدگذاری، تحت عنوان مراحل اولیه نظریه پردازی و نیز کدگذاری انتخابی و روایت پژوهش توضیح داده می‌شود. یعنی برای ورود به حوزه پژوهش به قرآن مجید مراجعه می‌شود و سپس کدگذاری لازم صورت می‌گیرد. هدف این قسمت یافتن مفاهیم و مقوله‌های برگرفته شده از قرآن کریم در مورد انگیزش است؛ ارتباط مقوله‌های پدید آمده از این مرحله براساس روش تحقیق مزبور به صورت الگوی استخراج شده عرضه می‌گردد. این الگو براساس مقوله‌های جدول (۴)، که چگونگی دستیابی به آنها را نشان می‌دهد شکل می‌گیرد و در مرحله بعد روایت می‌شود.

جدول شماره ۴ - مضامین (کدها)، مفاهیم و مقولات تحقیق

ردیف	نوع مقوله	تعداد مضامین (کدها)	تعداد مفاهیم	تعداد مقوله
۱	علی	۱۴۹	۵۱	۶
۲	روشی و راهبردی	۹۸	۱۲	۱
۳	بستر ساز	۱۹	۴	۱
۴	مداخله گر	۱۴	۷	۱
۵	پیامدی	۷	۵	۱

رابطه مقوله‌ها و مفاهیم در یک نگاه کلی به شکل جدول (۵) مشاهده می‌شود.

جدول شماره ۵: رابطه مقوله ها و مفاهیم در یک نگاه

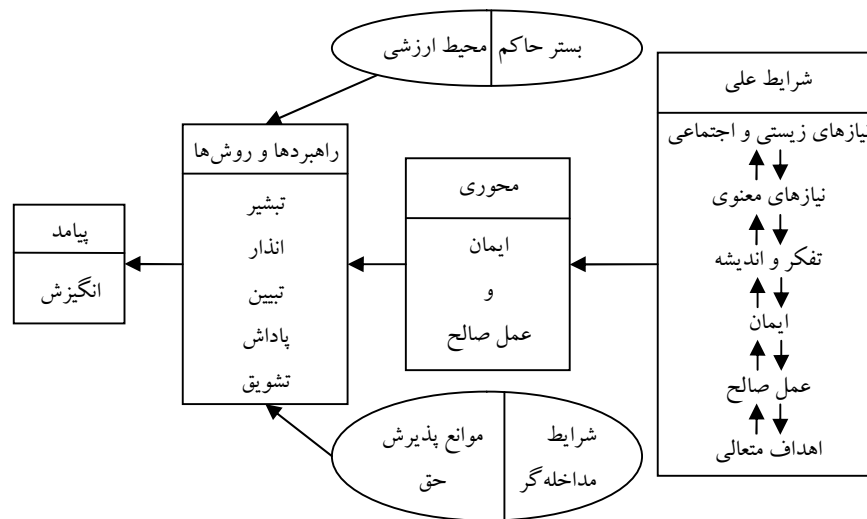
نوع مقوله	عنوان مقوله	مفاهیم
علی	گرایشهای زیستی و اجتماعی	نیازهای معیشتی آرامش و آسایش جسم عزت و احترام نیازهای اجتماعی امنیت سلامت
	گرایشهای معنوی	توکل به الله دین نصرت الهی عشق الهی ذکر و یاد خدا توحید و وحدانیت حقیقت جویی کنجکاوی و خلاقیت اطاعت الهی
	ایمان	ایمان به خدا ایمان به معاد ایمان به عالم غیب و وحی ایمان به نبوت ایمان به کتابهای آسمانی
	باور و اعتقاد الهی	باور و اعتقاد به رسالت پیامبران باور و اعتقاد به سنتهای الهی باور و اعتقاد به عالم غیب باور و اعتقاد در عظمت قرآن کریم اندیشه و تعقل در آیات خداوندی باور و اعتقاد به احکام و دستورهای الهی باور و اعتقاد به معاد
	عمل صالح	صدق و انفاق هجرت در راه خدا جهاد فی سبیل الله اخلاص در عمل احسان به والدین زکات دادن تقوی صبر و استقامت نیکوکاری

ادامه جدول شماره ۵: رابطه مقوله ها و مفاهیم در یک نگاه

نوع مقوله	عنوان مقوله	مفاهیم
علی	اهداف متعالی آفرینش انسان	رضایت الهی جلوه الهی ذکر و عبادت الهی آزمایش الهی خلیفه الهی لقاء الله حیات طیبه رستگاری
مداخله‌گر	آمادگی برای حق‌پذیری	هواپرستی حب دنیا جهل تعصب و لجاجت وسوسه‌های شیطانی تقلید کورکورانه اراده و اختیار انسان
پیامدی	انگیزش	تعریف و ترغیب میل و شوق برانگیختگی سوق دادن کشش قلبی
روشها و راهبردهای ایجاد انگیزه	روشهای ایجاد انگیزش	ترسیم وضعیت آینده ذکر حمایت پاداش تبشیر مقایسه تبیین و تشریح الگو بخشی عبرت‌گیری انذار رفق و مدارا تمثیل
بستر ساز و زمینه ساز انگیزش	سازمان الهی	مبتنی بر فطرت الهی مبتنی بر اقامه دین مبتنی بر عدالت عزتمندی و کرامت انسانها

۴ - الگوی تحقیق

با برداشت از آیات جمع‌آوری شده و تفاسیر، مفهوم‌سازی و مقوله‌سازی صورت می‌گیرد و ارتباط معقول بین مقوله‌های علی، محوری، روشی و راهبردی، بستر ساز، پیامدی و مداخله‌گر و استفاده از روش پژوهش کیفی و استراتژی رویش نظریه، الگوی نظریه انگیزش انسان از دیدگاه قرآن کریم به شکل ذیل مشاهده می‌شود:



نمودار شماره ۳ - الگوی نظریه انگیزش انسان از دیدگاه قرآن کریم

۵ - روایت پژوهش

پس از کدگذاری اولیه و کدگذاری محوری، که به تولید الگوی یاد شده منتج گردیده است، مرحله اصلی نظریه‌پردازی کدگذاری انتخابی براساس نتایج دو مرحله قبلی کدگذاری به تولید نظریه و روایت تحقیق منجر شده است.

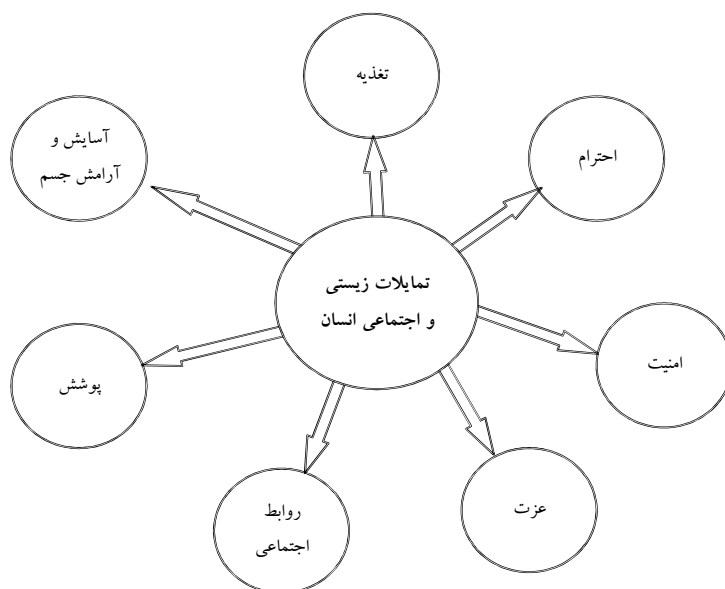
بخش مهم نظریه‌پردازی روایت پژوهش است که براساس مقوله‌های عرضه شده در الگوی تحقیق شکل می‌گیرد. این روایت براساس مقوله‌های ششگانه ذکر شده در الگوی تحقیق به

صورت مختصر توضیح داده می‌شود:

۵ - ۱ - عوامل انگیزش در قرآن کریم

۵ - ۱ - ۱ - تمایلات و گرایشهای زیستی و اجتماعی انسان عامل انگیزش

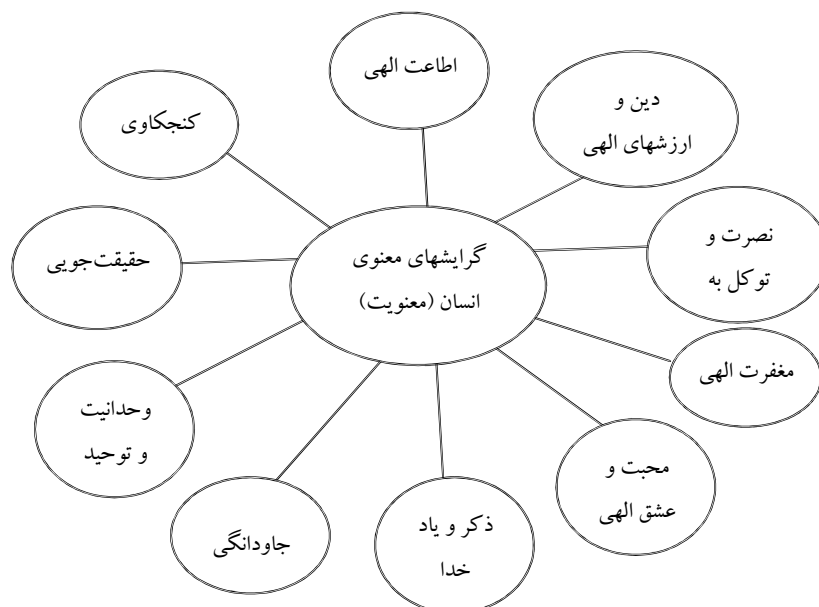
انسان از یک سو موجودی است جسمانی و با تمایلات زیستی و از سوی دیگر موجودی است اجتماعی. این تمایلات زیستی و اجتماعی به‌عنوان گرایش فطری انسان باید به‌گونه‌ای شایسته و بایسته تأمین شود. به‌طور طبیعی عدم توجه و تأمین این تمایلات مهم در انسانها موجب عوارض منفی و ناگوار، و تأمین آن باعث نشاط، توانمندی، رضایتمندی و انگیزه به کار و تلاش در انسان می‌گردد. ابعاد تمایلات و گرایشهای زیستی و اجتماعی انسان را به صورت نمودار (۴) می‌توان ملاحظه کرد:



نمودار شماره ۴ - ابعاد تمایلات زیستی و اجتماعی انسان از نظر قرآن کریم

۵ - ۱ - ۲ - تمایلات روحی و معنوی عامل انگیزش

با دقت و تدبر در آیات قرآن مجید به موارد متعددی برمی‌خوریم که حاکی از تمایلات ویژه‌ای است که آنها را می‌توان تحت عنوان «تمایلات و گرایشهای معنوی» مقوله‌بندی کرد. ابعاد این مقوله مهم در قرآن کریم را به صورت نمودار (۵) می‌توان نشان داد.



نمودار شماره ۵ - ابعاد گرایشهای معنوی انسان

در قرآن کریم به این تمایلات و گرایشهای معنوی اشارات فراوانی شده است که برای مثال به چند مورد اشاره می‌شود:

با اعتماد و اتکا به خدا، حتی اگر در زندگی با شکست‌های بزرگ روبه‌رو شویم، امید داریم تا با تلاش خود و یاری خداوند بتوانیم بر آنها غلبه کنیم و پیروز گردیم؛ زیرا براساس مضمون آیه ۳ سوره طلاق، کسی که بر خداوند توکل کند، خداوند او را کفایت می‌کند و بر سختیها و مشکلات، پیروز می‌شود. همین توکل به خداست که بذر امید را در دل می‌پاشد و زمینه رشد و شکوفایی و رهایی از رنج و افسردگی را فراهم می‌سازد.

انسان در برابر غرایز، هوای نفس و وسوسه‌های شیطانی سخت آسیب‌پذیر است. انسان برای مصون ماندن از شر شیطان و هوای نفس به پناه‌جویی خدا نیازمند است. این موضوع بخوبی در آیات ۹۷ و ۹۸ سوره مؤمنون مشاهده می‌شود: «خدایا به تو پناه می‌برم از وسوسه‌های شیاطین و از اینکه در وجود من رخنه کنند.»

۵- ۱- ۳- تفکر و تعقل الهی عامل انگیزش

بحث تفکر و تعقل در قرآن کریم با عبارات گوناگون مورد تذکر قرار گرفته است. کلمه تفکر در هشت آیه، کلمه عقل در ۴۹ آیه، کلمه تدبیر در چهار آیه، کلمه «لب» که به معنای عقل ناب و تعقل عمیق است در ۱۶ آیه (به شکل‌های مختلف)، کلمه شعور در ۲۸ آیه و کلمه فقه در ۲۰ آیه آمده است. همانطور که ملاحظه می‌شود ۱۳۵ آیه در قرآن مجید درباره تحریک به «تفکر»، «تعقل»، «تدبیر»، «تحصیل عقل ناب»، «شعور» و «فهم عالی» وارد شده است.

و اگر بنا باشد از کلماتی که با دلالت غیرمستقیم به صورت تقویت پدیده‌های یاد شده تأکید دارند، استفاده شود (مانند تذکر)، تعداد آیات مربوط از سیصد فراتر می‌رود.

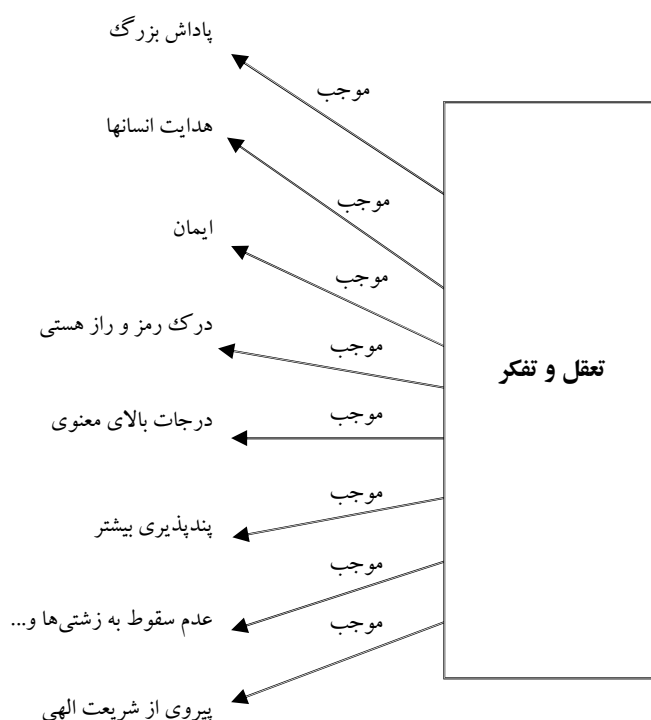
اگر کسی علم و آگاهی نداشته باشد، نمی‌تواند تکالیف الهی را بشناسد تا به اطاعت صحیح از آنها تن در دهد. کسی که از دانش بهره‌مند نباشد از کجا می‌تواند به هدف حیات خویش دست یابد تا در آن مسیر گام بردارد.

قرآن علت سقوط بسیاری از تبهکاران را عدم تعقل می‌داند: «و قالوا لو کنا نسمعُ او نعقل ما کنا فی اصحاب السعیر»: و گفتند اگر ما به سخن آیات گوش می‌دادیم یا تعقل می‌کردیم، هرگز از یاران دوزخ نبودیم (ملک/ ۱۰).

این آیه از زبان دوزخیان نقل می‌کند که اینان در پاسخ به فرشتگان می‌گویند اگر ما در دنیا دعوت رسولان را گوش داده بودیم و به آنها عمل می‌کردیم و یا فرمان و پیامها را درست تعقل می‌کردیم، هرگز از زمره گمراهان و دوزخیان نبودیم.

خداوند پلیدی و زشتی را به عدم تعقل و اندیشه مربوط می‌داند و افرادی را که نمی‌اندیشند، پلید می‌داند.

تفکر و تعقل، آثار و نتایج انگیزش فراوانی دارد که در قرآن کریم به موارد متعددی از آنها برمی‌خوریم. این موضوع به شکل نمودار (۶) ملاحظه می‌گردد.



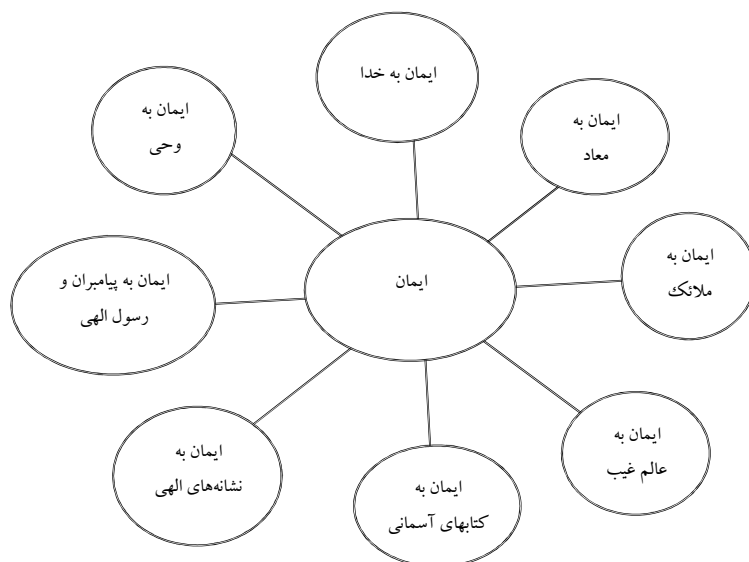
نمودار شماره ۶ - نتایج انگیزه‌بخش تعقل و تفکر در قرآن کریم

۵ - ۱ - ۴ - ایمان عامل انگیزش در قرآن کریم

ایمان در لغت عبارت است از تصدیق در مقابل تکذیب (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۲۱) و در اصطلاح عبارت است از: اقرار به زبان، تصمیم و پیمان قلبی و عمل با اعضاء و جوارح (کلینی، ۱۳۶۵: ۲۷) اما "اطمینان" و طمأنینه در لغت به معنای آرامش خاطر بعد از بی‌تابی و اضطراب است (رافع اصفهانی، ۱۳۷۵).

علامه طباطبایی ایمان را چنین تعریف می‌کند: ایمان عبارت است از علم به چیزی با التزام به مقتضای آن، به طوری که آثار آن علم در عمل آشکار باشد. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۹۰)

ابعاد ایمان در قرآن کریم در نمودار (۷) مشاهده می‌گردد:



نمودار شماره ۷ - ابعاد ایمان در قرآن کریم

۵-۱-۵ - عمل صالح عامل انگیزش

در قرآن کریم عنایت زیادی به عمل صالح شده است. در قرآن ۸۷ بار، عمل صالح و مشتقات آن آمده است و این مسئله نشان می‌دهد که عنایت قرآن کریم به عمل صالح از عنایت آن به ایمان کمتر نیست. هدف از عمل صالح تکامل روحی انسان است و تکامل روحی در صورتی تحقق می‌پذیرد که عمل از هر نوع «خودخواهی» و «سودجویی» پیراسته، و عشق به خدا و عشق به کسب رضایت او، انگیزه انسان شود؛ در این صورت است که نفسانیت محو می‌شود و عشق به کمال مطلق، سراسر روح را فرا می‌گیرد و تکامل تحقق می‌پذیرد.

عمل صالحی که از روح پاک حامل «ایمان به خدا» صورت پذیرد نه تنها مایه تکامل روح و روان فاعل است بلکه مایه کمال خود «فعل» نیز هست؛ زیرا کسی که کاری را برای خدا انجام می‌دهد به حکم اینکه خداوند از درون و برون انسان آگاه است و به حکم اینکه انسان به امید پادشاهی او تلاش می‌کند، به جای ظاهرسازی در استواری عمل و کیفیت کار می‌کوشد و چون پادشاهی الهی را تخلف‌ناپذیر می‌داند در استمرار و بقای عمل می‌کوشد در حالی که اگر انگیزه سودجویی و تظاهر در کار حاکم باشد به ظاهرسازی اکتفا می‌کند و کار را تا آنجا ادامه می‌دهد

که به هدف مادی خود برسد و پس از تحصیل مقصود با هر نوع عمل صالح وداع می کند. برخی بشارت‌ها و پاداشهای دیگر که نتیجه عمل صالح و موجب انگیزش انسان می شود عبارت است از برکات الهی، یاری خدا، رستگاری، حکمت و دانش، تقوی و خداترسی، لقای پروردگار، پاداش بی منت و... که در نمودار (۸) نتیجه عمل صالح ملاحظه می گردد.



نمودار شماره ۸ - برخی از نتایج عمل صالح در قرآن کریم

۵ - ۱ - ۶ - رابطه اهداف مقدس آفرینش انسان و انگیزش

اگر کسی نسبت به مقام و ارزش انسان آگاهی یابد، عمرش را با کسالت هدر نمی‌دهد. اگر آدمی باور کند که خداوند، جهان را مسخر وی ساخته است؛ خورشید به خاطر وی می‌درخشد؛ اقیانوسها برای انسان پدید آمده است و ابر و باد و مه و خورشید همه در کارند تا آدمی عمر را به غفلت نگذراند، این باور و تلقین و تذکر به آن از مقام انسان، عامل مهمی در پدید آوردن انگیزه به شمار می‌رود.

کسانی که برای مقام انسانی قدر و ارزشی قائل هستند، سعی می‌کنند از عمر خویش حداکثر بهره‌برداری را در جهت کمال به عمل آورند.

خداوند در آیات متعدد انسان را به جایگاه واقعیش متذکر می‌شود و هشدار می‌دهد که:

«فَضَّلْنَا» (اسری/ ۷۰)، ای انسان، تو را بر همه موجودات برتری دادیم.

«كِرْمًا بَنِي آدَمَ» (اسری/ ۷۰)، تاج کرامت و بزرگی بر سرت نهادیم.

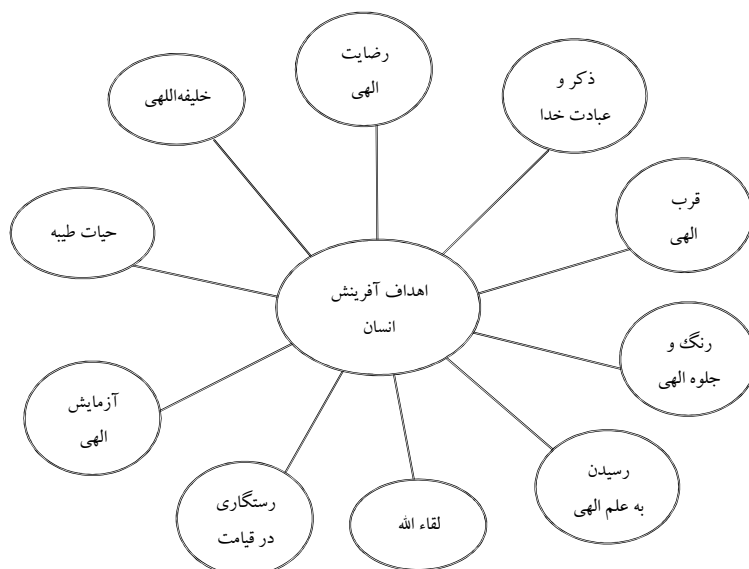
«لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (تین/ ۴)، در بهترین شکل تو را آفریدیم.

«فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (مؤمنون/ ۱۴)، در آفرینش تو به خود آفرین گفتیم.

بدرستی اگر انسان بفهمد که بهترین است و بسیار ارزشمند، انگیزه پیدا، و تلاش و کوشش می‌کند.

برای آشنایی با مقام انسان و اهداف متعالی آفرینش انسان نمودار (۹) اهداف آن را مشخص

می‌کند:



نمودار شماره ۹ - اهداف متعالی آفرینش انسان در قرآن کریم

اهداف آفرینش انسان همان مقصد و نتیجه حرکت و تلاش است و بزرگی و کوچکی و مهم بودن یا نبودن این اهداف در سیر حرکت و تلاش انسانها مؤثر است. انسانی که هدف را لقا الهی، قرب الهی، حیات طیبه و... بداند، دیگر موانع کوچک و بزرگ را نادیده می‌گیرد و حتی از جان خود نیز در راه خدا می‌گذرد. این انسان به کارهایی اقدام می‌کند که در وضعیت عادی اصلاً نمی‌توان تصور آن را کرد و یا از نیازهایی که طبیعی و غریزی است مثل خوردن و آشامیدن می‌گذرد. جلب رضای محبوب در انسان چنان شوق و اشتیاقی به وجود می‌آورد که ایثار، گذشت و همه افعال اخلاقی و ارزشی و یا فعالیتهای معمولی برای او هدفمند و با نیت خلوص الی الله صورت می‌گیرد. این انسان برانگیخته می‌شود اگر به این اهداف اعتقاد پیدا کند و ایمان قلبی بیاورد.

۵ - ۱ - ۷ - رابطه ایمان و عمل صالح

«ایمان» و «عمل صالح» از جمله چیزهایی است که خدای متعال آنها را از ما مطالبه کرده و آنها را شرط رسیدن به کمال و سعادت بشر دانسته است. این دو مفهوم در قرآن کریم در بسیاری از موارد در کنار هم ذکر شده‌اند و بر تلازم آنها با یکدیگر تأکید گردیده است. نمونه‌ای از این آیات را با هم مرور می‌کنیم:

- و بشر الذین امنوا و عملوا الصالحات انّ لهم جنات تجری من تحتها الانهار (بقره/۲۵): و کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته انجام داده‌اند، مژده ده که ایشان را باغ‌هایی خواهد بود که زیر (درختان) آنها جوی‌ها روان است.

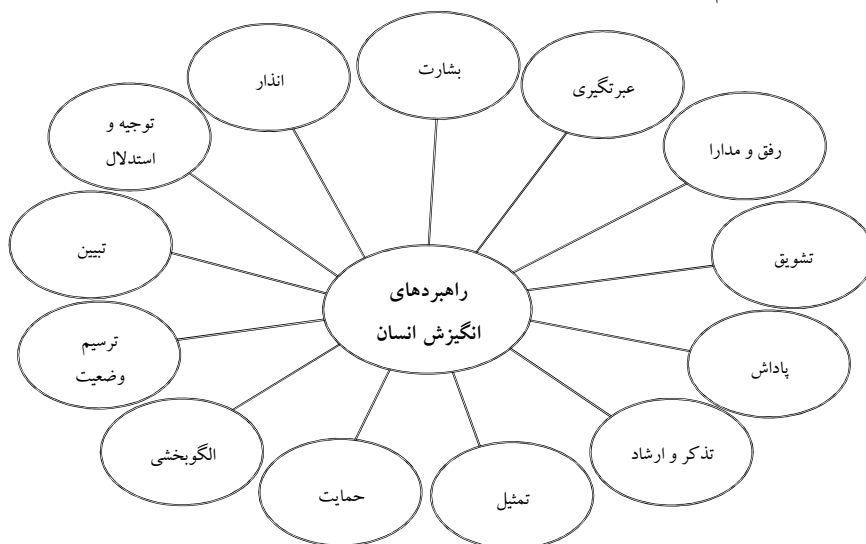
الذین امنوا و عملوا الصالحات طوبی و حسن مأب (رعد/۲۹): و کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، خوشا به حالشان، و خوش سرانجامی دارند.
فمن یعمل من الصالحات و هو مؤمن فلا کفران لسعیه (نساء/۲۱): پس هر که کارهای شایسته انجام دهد و مؤمن (هم) باشد، برای تلاش او ناسپاسی نخواهد شد.

از این آیات معلوم می‌شود وظیفه ما در قبال خدای متعال، «ایمان» و «عمل صالح» است. ابتدا درباره «ایمان» و سپس عمل صالح و رابطه آن دو باهم بحث می‌کنیم (مصباح یزدی، بی تا: ۱۴۱).
علامه طباطبایی درباره مفهوم عمل صالح در قرآن می‌نویسد: هر چند صلاحیت عمل در قرآن کریم بیان نشده است لکن از آثاری که برای آن ذکر شده می‌توان مفهوم آن را فهمید. عمل صالح عملی است که برای کسب رضایت پروردگار با تحمل دشواری‌ها انجام می‌شود؛ چنانکه فرمود: «...صبروا ابتغاء وجه ربهم...» (رعد/۲۲): و کسانی که برای طلب خشنودی پروردگارشان شکیبایی کردند و نیز فرمود: «...و ماتنفقون الا التبغاء وجه الله...» (بقره/۲۷۲): و جز برای طلب خشنودی خداوند انفاق نکنید. اثر دیگر، آن است که عمل صالح صلاحیت برای اجر و پاداش را دارد، چنانکه فرمود: «...ثواب الله خیر لمن ءامن و عمل صالحاً...» (قصص/۸۰): برای کسانی که ایمان آورده‌اند و کار شایسته کرده‌اند، پاداش خدا بهتر است. اثر دیگرش آن است که عمل صالح کلمه طیب را بالا می‌برد. چنانکه فرمود: «الیه یصعد الکلم الطیب و العمل الصالح یرفعه...» (فاطر/۱۰).
مراد از کلم الطیب عقاید حق از قبیل توحید است و مراد از صعود آن تقربش به خدای تعالی است و مراد از عمل صالح هر عملی است که طبق عقاید حق صادر شود و با آن سازگار باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱: ۴۵۸).

۵ - ۲ - راهبردهای ایجاد انگیزش

منظور از راهبردها در این تحقیق شیوه‌هایی است که در قرآن کریم پیامبران و رهبران الهی بویژه پیامبر گرامی اسلام برای ایجاد انگیزه در انسانها برای هدایت انسانها و عمل نیک و اهداف مقدس دیگر چون رستگاری انسان، دستیابی به مقام عبودیت و مرحله قرب الهی از آنها بهره جسته‌اند. این راهبردها گوناگونند که در این بخش به تعدادی از راهبردهای عمده و اساسی ایجاد

انگیزه در قرآن کریم در نمودار (۱۰) اشاره می‌گردد.



نمودار شماره ۱۰ - روشها و راهبردهای انگیزش

۵ - ۳ - بستر و زمینه لازم برای انگیزش - سازمان ارزشی و الهی

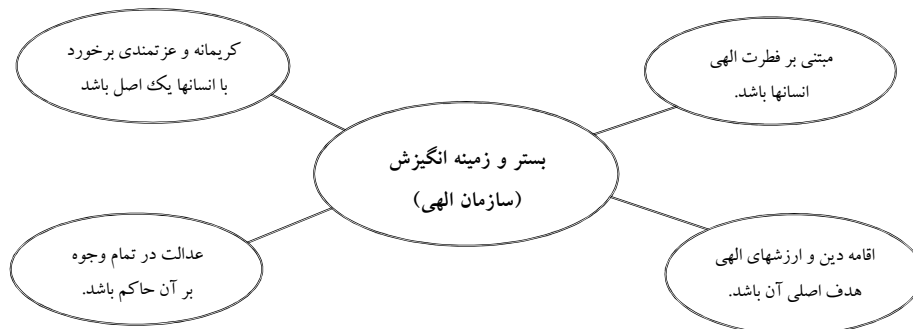
همان‌گونه که قبلاً گفته شد برای انگیزش انسان در قرآن کریم عوامل و نیز روشها و راهبردهایی عرضه شده است که از جمله آنها روش انذار و تیشیر، روش عبرت‌آموزی، روش تشویق و... است؛ اما به‌رغم عوامل درونی که برای انگیزش انسانها نام برده شد، عواملی برون از فرد که به عوامل و زمینه‌های اجتماعی می‌توان از آنها تعبیر کرد بر انگیزش انسان مؤثر است. قطعاً انذار و تیشیر یا عبرتها و... بر همه انسانها یکسان عمل نمی‌کند و شاید این روشها بر بسیاری از انسانها اصلاً اثرگذار نباشد.

طبیعی است برخی عوامل و زمینه‌ها، که ما آنها را در قالب سازمان الهی، ارزشی و انسانی نامگذاری می‌کنیم بر این روشهای انگیزشی تأثیر می‌گذارد؛ لذا بر این اساس در این بخش به برداشت از سازمان الهی در قرآن کریم و ویژگیها و شاخصهای آن پرداخته می‌شود. لازم به ذکر است که اولاً کلمه سازمان به طور مستقیم در قرآن کریم نیامده است و صرفاً برداشت تفسیری از آیات قرآن کریم است. ثانیاً ویژگیهای مورد نظر قرآن کریم از سازمان الهی در مدیریت، ساختار و فرهنگ آن مورد بررسی قرار گرفته است. بویژه در مبحث ارزشها و مفروضات بنیادین سازمان به

عنوان درونی‌ترین لایه فرهنگ سازمان که مورد بحث قرار گرفته است؛ به عنوان توضیح بیشتر، سازمان الهی از دید قرآن کریم و اسلام، سازمانی است که ضمن پذیرش بر نقش بی‌بدیل انسان در سازمان برای انسان بذاته ارزش و اصالت قائل می‌شود و نه ارزش تبعی و ابزاری. در واقع در قرآن کریم، بیش از تمام مکاتب مدیریتی بر ارزش انسان و رشد و تعالی مادی و معنوی او تأکید شده و لذا در قلمرو مدیریت نیز توجه کافی به انسان و رشد ابعاد مختلف او به عنوان بالا و والاترین هدف سازمانها صورت گرفته است. بنابراین در نگرش قرآنی به انسان نه به عنوان یک ابزار بلکه به مثابه غایت نگاه می‌شود.

در جهان‌بینی الهی، کل جهان هستی را به صورت مجموعه‌ای هماهنگ و هدفدار است که تحت تدبیر و مدیریت عالی قرار دارد و سنتهای ربوبی بر آنها حاکم است و ستیزه‌جویی با نوامیس تکوینی و تشریحی الهی، نتیجه‌ای جز شکست نهایی ندارد. حق تعالی در قرآن کریم بارها و به بیانات مختلف می‌فرماید که هر آنچه خلق شده برای انسان و به منظور رشد و تعالی او است. بنابراین در همه جهات از جمله ایجاد انگیزه و رغبت و میل در انسانها برای کار، سازمانها به عنوان بستر و زمینه مناسب، اراده تکوینی و تشریحی الهی را دقیقاً رعایت می‌کنند و اصالت را به ارزشهای معنوی انسان می‌دهند.

به هر حال با توجه به اینکه ایجاد انگیزه در انسانها با دید قرآنی تنها به زمینه‌های فردی و درونی انسانها ارتباط پیدا نمی‌کند و وجود بستر و زمینه اجتماعی و سازمانی نیز شرط لازم و ضروری است در این بخش به این بستر تحت عنوان سازمان ارزشی، الهی، انسانی... و ویژگیهای آن از دید قرآنی به صورت نمودار زیر بسنده می‌گردد.



نمودار شماره ۱۱ - بستر و زمینه‌های لازم برای انگیزش در قرآن کریم

۵ - ۴ - مقوله مداخله‌گر: موانع انسانی پذیرش حق

پیامبران در سطح گسترده‌ای درگیر هدایت و کنترل رفتار انسان‌ها بوده‌اند، آنها با استفاده از روش مختلف، از جمله انذار و تبشیر، مردم را ترغیب می‌کرده‌اند تا اعمالشان را کنترل کنند. با وجود منهیات و اعلام نتایج شوم گناهان، و با وجود اوامر مؤکد در انجام تکالیف و وعده پاداش‌های فراوانی به مؤمنان و مخلصان، و اکنش مردم نسبت به این «بیم و امیدها» یکسان نبوده است. بعضی از مردم چنان تحت تأثیر پیام دعوت پیامبران واقع می‌شدند که خود را فدای دینشان می‌کردند، در حالی که برخی دیگر نه تنها گفته‌های پیامبران را رد می‌نمودند، بلکه انذار و تبشیرها را بی‌ارزش تلقی کرده، آن را به تمسخر می‌گرفتند. خداوند در این باره، آیات الهی را به بادهای بشارت‌آور تشبیه کرده است: همانگونه که خداوند برای احیای زمین‌ها، بادها را بشارت‌دهنده باران رحمت خود به نقاط مختلف می‌فرستد و با آن زمین‌های مستعد و همواره و پاکیزه را سرسبز و زنده می‌گرداند، برای احیای مردم نیز، پیامبران را به عنوان بشارت‌دهندگان همراه با آیات هدایت به سوی همه ملت‌ها و سرزمین‌ها می‌فرستد، ولی بعضی از ملت‌ها و سرزمین‌ها خود را آماده پذیرش هدایت و تربیت کرده و آیات الهی را در خود می‌پذیرند و زنده می‌شوند و بعضی همچون زمین‌های بلند و ناهموار و آلوده در اثر گناه و تکبر و پلیدی‌ها، آیات الهی را نمی‌پذیرند و از هدایت و تربیت الهی به دور می‌مانند.

۵ - ۵ - مقوله پیامدی

در این تحقیق انگیزش به عنوان نتیجه رابطه سایر مقوله‌ها و مقوله پیامدی است و در این مقاله به اختصار عبارتند از:

انگیزش حالت درونی (عزم، اراده و نیت) فرد است که موجب برانگیختگی، تداوم و جهت‌بخشی رفتار، باور و تمایلات فرد در جهت اهداف می‌گردد (نگارنده: ۱۳۹۲).

این تعریف از انگیزش دارای سه مؤلفه یا عنصر اصلی است:

انگیزش حالت یا وضعیت درونی (عزم، اراده و نیت) فرد است.

انگیزش همان سبب درونی فرد است که موجب برانگیختگی و ایجاد، تداوم و جهت‌بخشی

(تقویت، اصلاح و یا تغییر) می‌شود.

انگیزش عاملی در جهت اهداف می‌باشد

۶ - نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب عرضه شده و برداشت از قرآن کریم نکات زیر در مورد «انگیزه» و «انگیزش» قابل توجه است:

۱ - انگیزش فرایند برانگیختگی، هدایت و آمادگی انسان برای کار و تلاش، رفتار و اعمال ارزشمند و متعالی در جهت هدف مقدس انسان کامل شدن است که همان قرب الهی است.

۲ - در فرایند انگیزشی قرآن، انگیزه، هدف نیست؛ بلکه آمادگی برای هدف «انسان کامل شدن» است.

۳ - انگیزه از نظر قرآن کریم حرکت و نیرویی را در چند جهت در انسان به وجود می‌آورد:

- در جهت کار و تلاش

- در جهت رفتار اخلاقی و ارزشی و ایجاد وجدان کاری

- در جهت تکامل روح و صبرورت انسان در جهت عبودیت، رنگ و صبغه الهی، قرب الهی

و دیگر اهداف مقدس و متعالی آفرینش انسان

۴ - در قرآن کریم انگیزه را می‌توان با واژه‌هایی چون ترغیب، تحریض، تشویق، سائق، سبب،

فرونی و قوت اراده و میل معنا کرد.

منابع فارسی

قرآن کریم. ترجمه آیت‌الله مشکینی.

آقا پیروز، علی؛ خدمتی، ابوطالب، شفیعی، عباس؛ بهشتی‌نژاد، سید محمود (۱۳۸۳). مدیریت در اسلام. قم: پژوهشگاه حوزه دانشگاه.

ابن منظور، محمد ابن مکرم (۱۴۱۴). لسان العرب. ج ۱۳. بیروت: دار صادر.

امیرکبیری، علی‌رضا (۱۳۸۵). رویکردهای سازمان و مدیریت و رفتار سازمانی. تهران: نگاه دانش.

جاسبی، عبدالله (۱۳۸۰). مباحثی از مدیریت اسلامی. تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.

جعفری، محمدتقی (۱۳۷۲). یک بحث بنیادین در ریشه‌های انگیزش برای فعالیت‌های مدیریت در جامعه

اسلامی و نقد نظریه انگیزش در دوران معاصر. مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت

اسلامی. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.

دانایی‌فرد، حسن (۱۳۸۴). تئوری‌پردازی با استفاده از رویکرد استقرایی: استراتژی مفهوم‌سازی تئوری بنیادی.

دوماهنامه علمی - پژوهشی دانشور (رفتار). س ۱۲. تیرماه. ش ۱۱.

- دلوی، محمدرضا؛ جمشیدیان، مهدی (۱۳۸۱). سازمان مدیریت. تهران: انتشارات سیمین.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۵). مفردات الفاظ قرآن. چ دوم. تهران: انتشارات مرتضوی.
- زارعی متین، حسن (۱۳۸۸). مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته. تهران: آگاه.
- طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. دفتر نشر اسلامی، چ پنجم.
- طباطبایی، محمد حسین (بی تا). المیزان. چ ۱۸. ترجمه محمد باقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- قاسمی، بهروز (۱۳۹۰). مدیریت رفتار سازمانی. تهران: انتشارات سپاهان.
- کلینی، یعقوب (۱۳۶۵). اصول کافی. ج دوم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- محمدی، ابوالفضل؛ مزروعی، حسین (۱۳۸۵). تحلیل متون مدیریت اسلامی پیرامون انگیزش از منظر اسلام. مجله علوم انسانی (مدیریت). ش ۶۵. مهر و آبان.
- مصباح یزدی (بی تا). نقش ایمان و عمل صالح در تکامل انسان. پایگاه اطلاع رسانی حضرت آیت الله مصباح یزدی. درس شانزدهم.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۷). اخلاق در قرآن. تهران: انتشارات دارالفکر.
- مطهری، مرتضی (۱۳۵۸). مجموعه آثار. تهران: انتشارات صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۸). مدیریت و فرماندهی در اسلام. قم: انتشارات هدف.
- مورهد، گریفین (۱۳۸۷). رفتار سازمانی. ترجمه مهدی الوانی و غلامرضا معمارزاده. تهران: چاپ گلشن.

منابع انگلیسی

- Adamz, J. S. (1965). **Inequity in Social Exchanges**. *Advances in Social Psychology*. Newyork.
- Alderfer; Existence, Relatedness, and Growth (1972). Newyork: Free Press.
- Atkinson, Ret. Al (1983). **Introduction Psychology**. Harcourt prace.
- Creswell, J. W. (2005). *Reserch Desing, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Sage Publication
- Harold, G. Koenig (1994). *Aging and God Spivituap Pathway Tomental Health in Midlife and Later Years*, the Haworth Press.
- Harold, G. Koenig (1998). *Hand Book of Religion and Mental Health*, Academic Press.
- Herzberg, F. Mausner, Band Snyderman, B. (1959). **The Motivation to Work**. Wiley, Newyork.
- Maslow, Abraham (1970). **Motivation and Personality**. Harper & Row Pub.
- Robbins, Stephen. P. (1997). **Organization Behavior**. Byprentiee-Hall.

